

Wittgenstein als verleider

Victor Gijbers

16 maart 2005

1

Ludwig Wittgensteins *Tractatus Logico-Philosophicus* is een onsterfelijke filosofisch meesterwerk – dat zal voor eenieder die het ooit in handen gehad heeft duidelijk zijn. Mochten mijn lezers dit toch willen betwijfelen, dan vraag ik hen nog even geduld te hebben: uit de bespreking van het werk later in dit essay zal duidelijk worden dat de *Tractatus* bij uitstek behoort tot de zeer selecte verzameling van wijsgerige geschriften die voor de eeuwigheid bestemd zijn. Voorlopig wil ik echter uitgaan van de waarheid van mijn stelling, en een vraag stellen die hierop voortbordduurt: waaraan ontleent de *Tractatus* deze onsterfelijkheid?

Het zal onmiddellijk duidelijk zijn dat de *waarheid* van de leerstellingen van Wittgenstein geen voldoende verklaring biedt voor de status van het geschrift. Grof gezegd kan de inhoud van de *Tractatus* in twee helften worden gesplitst. Aan de ene kant zijn er de bijdragen aan de formele logica, die voor het merendeel waar en zelfs waardevol zijn, maar onhelder zijn opgeschreven en niet systematisch geordend. Wie een leerboek voor logica zoekt kan de *Tractatus* beter links laten liggen; dit zag Wittgenstein zelf ook in. Aan de andere kant zijn er meer gewaagde, filosofische thesen: onder andere Wittgensteins ontologie, zijn ‘picture theory of language’, zijn claim dat elke zin een waarheidsfunctie van elementaire zinnen is en zijn claim dat alleen uitspraken van de natuurwetenschap betekenisvol zijn. Deze zijn stuk voor stuk, zo niet evident onwaar, dan toch uiterst implausibel. Bovendien worden zij nauwelijks onderbouwd. Het vooruitzicht om een in onjuiste theorieën ingebedde, onheldere behandeling van de formele logica te lezen lijkt weinig aantrekkelijk. Toch wordt de *Tractatus* nog steeds bestudeerd – hoe is dit te verklaren?

Wat gebeurt er wanneer een jonge filosoof dit werk in handen krijgt? Het eerste wat hem opvalt is de genummerde structuur van de tekst, die een heldere en strakke opbouw impliceert. Laten we zeggen dat hij vervolgens de eerste zin leest: “De wereld is alles, wat het geval is”. Een heel bijzonder begin voor een boek. Bladeren wij door naar de laatste zin: “Waarvan men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen”. Hoe zou Wittgenstein van die eerste tot die laatste zin komen, langs het strak-logische pad van zijn genummerde proposities?, vraagt de jonge filosoof zich waarschijnlijk af. Misschien leest hij daarna de inleiding; wat nu, de hele filosofie zou één groot misverstand zijn? En wat is dat voor een schrijver die durft te zeggen dat “de waarheid van de hierin medegedeelde gedachten onaantastbaar en definitief” is, en vervolgens claimt dat hij eigenlijk niets bereikt heeft door *alle* problemen van de filosofie op te lossen? Dat het hier niet om een normaal boek gaat, is duidelijk. Misschien eerder om intellectueel dynamiet, een boek vol verboden wijsheid en esoterische leerstellingen – maar toch gedreven door de krachtige zekerheid van de logica!

Wanneer deze gedachten eenmaal de geest van de jongeling zijn binnengesloten – en dergelijke gedachten zullen altijd opkomen bij jonge denkers die waarheid, diepte *en* gevaar liefhebben – dan is hij al verloren. De lokroep van stelling 7 klinkt nu als een sirenenzang in zijn oren, en trekt hem als het ware langs alle lagere getallen de ladder op. Hij zal de *Tractatus* lezen, van voor naar achteren, van achteren naar voren; de stellingen van Wittgenstein branden zich in zijn brein; en het kan heel, heel lang duren voordat deze magische tekst zijn duistere aantrekkingskracht op hem verliest. Dit is het fenomeen dat wij moeten verklaren. Als wij de onsterfelijkheid van de *Tractatus* willen begrijpen, moeten

we leren inzien hoe zij met haar sirenengezag de jongeling lokt; we moeten ons concentreren op Wittgenstein als *verleider*.

2

Stel dat de Tractatus een verleiding is – welke eigenschappen moet zij dan bezitten? In elke verleiding die de naam waardig is kunnen drie momenten worden onderscheiden. Ten eerste het gebrek aan vrijheid bij de prooi die verleid wordt: het is geen keuze om verleid te worden, de prooi krijgt niet de kans een kritische houding tegenover zijn verleider innemen. Vanaf het eerste moment wordt alle vrijheid hem ontzegd en drijft de verleiding zijn geest langs paden der noodzakelijkheid naar het punt waar de verleider hem hebben wil. Wie verleid wordt is overgeleverd aan de wil van de verleider, zonder hof van beroep. Het tweede moment van de verleiding is dat deze de geest van de verleide persoon in zijn totaliteit beheerst. Wanneer men slechts af en toe, haast bij toeval, aan iemand denkt, dan is men door die persoon niet verleid. Veeleer moet elke gedachtegang uitkomen op de verleiding, moet elk leeg moment gevuld worden door een denken aan de verleider – de prooi moet zichzelf niet bij tijd en wijle, en dan slechts gedeeltelijk, maar voortdurend en geheel en al in de verleider verliezen. Ten derde moet deze totale beheersing van de prooi door de verleider niet tot de geest en het denken beperkt blijven, maar moet deze zich uiten in het concrete handelen. De verleider kan er niet mee volstaan slechts de gedachten van de prooi te beheersen, maar hij moet zijn hele leven in handen hebben. Of het nu constant, in een veelheid aan kleine handelingen is, of juist door een enkele radicale beslissing – de verleide persoon moet zijn concrete leven in dienst stellen van de verleider. Samen vormen deze drie punten de absoluut overweldigende kracht van de verleiding: zij laat geen ontsnapping toe, zij beheerst het denken van het individu volledig, en zij geeft zijn leven vorm.

Het eerste teken van Wittgensteins meesterschap in de verleiding is zijn keuze voor het onderwerp van de Tractatus. Niets heeft zich, in alle eeuwen van de westerse beschaving, zo onontkoombaar aan elke generatie opnieuw geponeerd als de vraag naar de Waarheid. En niemand, zelfs Nietzsche niet, zelfs de meest doorgewinterde postmodernist niet, heeft zich los kunnen maken uit het kleverige web waar de Waarheid eenieder in vangt. Emoties kunnen wij opwekken en vernietigen, we kunnen ze ontgroeien of overwinnen; doelen kunnen wij omarmen en loslaten, wij kunnen ze kiezen en zullen over onze keuze verantwoording moeten afleggen; maar de Waarheid staat geheel buiten ons. Wat waar is hangt niet van onze keuze af. Geen enkele handeling onzerzijds kan iets aan haar veranderen: zij is statisch, almachtig, ongenaakbaar – de Waarheid vangt ons, *heeft* ons strikt genomen altijd al gevangen, en laat ons nimmer meer ontsnappen.

En het is nu juist de Waarheid, ja, de *waarheid over de Waarheid*, die Wittgenstein tot zijn onderwerp maakt. En hij benadert haar vanuit de formele, symbolische logica: de meest strenge van alle methoden, die er meer dan elke andere methode aanspraak op kan maken dat alles wat zij doet noodzakelijk is. Eenieder die de logica begrijpt, zo heet het, zal inzien dat zij moet zijn zoals zij is; dat alles wat zij zegt niet alleen waar is, maar zelfs niet anders dan waar had kunnen zijn; dat zij de meest ware van alle waarheden, *veritas veritatis*, behelst. De logica is absoluut zeker. Haar verwerpen zou het verwerpen van het denken zelf zijn; wie überhaupt denkt, moet de logica denken.

Het eerste element van de verleiding, zo zagen wij, is de onontkoombaarheid:

de prooi moet, zodra zij binnen de invloedssfeer van de verleider komt, geen mogelijkheid tot ontsnapping meer voorhanden hebben. Dit element stelt Wittgenstein reeds half zeker door zijn verhandeling te schrijven over de waarheid, de logica, en de noodzakelijke structuur van de taal. Deze onderwerpen laten, zo lijkt het, geen meningsverschillen toe: wanneer eenmaal getoond is hoe zij werken, moet men zich hieraan onderwerpen. Er is geen tegenspraak meer mogelijk.

Om tot werkelijke onontkoombaarheid te komen moet Wittgenstein er dus nog voor zorgen dat dit *tonen* zo dwingend gebeurt dat het de lezer niet open staat tot iets anders te concluderen dan de eeuwige geldigheid van de stellingen van de Tractatus. Dit nu bereikt hij door de weergaloze *stijl* van zijn verhandeling. Deze is niet geschreven als een betoog, maar als een reeks stellingen. Wittgenstein argumenteert niet, hij stelt. Elke argumentatie is een moment van mogelijke kritiek. Zij vraagt: lezer, kan ik u hiermee tot het aanvaarden van mijn standpunt verlokken? Vindt u mij overtuigend genoeg? De lezer wordt gevraagd om een oordeel, en heeft dus een keuze. Dat kan de verleider niet gebruiken, en dus argumenteert hij niet, maar stelt. Zonder blikken of blozen verkondigt hij: “De wereld is het geheel der feiten, niet der dingen.” Gronden voor dit geloof verzuimt hij aan te dragen; *dat* interesseert hem niet.

Gezien het non-argumentatieve karakter van Wittgensteins vertoog, dat toch de pretentie heeft de meest objectieve van alle waarheden tot expressie te brengen, is het uiterst belangrijk dat de lezer vanaf het begin begrijpt dat niets wat gezegd wordt een hypothese is die nog op evaluatie wacht. Elke stelling moet op de lezer overkomen als het bevel van een dwingende stem: de stem van de Waarheid. Daarom ook is het dat Wittgenstein in zijn voorwoord met nadruk stelt dat alles wat volgt waar en definitief is – ook al zal aan het einde van het werk blijken dat hij zelf wel beter weet. Meteen in het voorwoord openbaart zich zo al de ironische tweeslachtigheid van de Tractatus: zij claimt de waarheid te spreken, terwijl ze weet deze niet te spreken. Zij handelt over de logica, maar plaatst zich hier door haar ponerende karakter zelfbewust buiten. Op dit spel van sluiers komen wij nog terug; voorlopig is het voldoende om in te zien dat inhoud, stijl en door het voorwoord geschapen verwachting perfect samenvallen en door hun dwingende karakter het eerste moment van de verleiding zeker stellen.

3

Het tweede moment van de verleiding is haar alomtegenwoordigheid in het denken van de prooi. Hoe dwingend een tekst over modeltreinen ook geschreven is, zij zal alleen iemand die volledig door modeltreinen geobsedeerd is kunnen verleiden – alle anderen leggen haar te gemakkelijk weg, en begeven zich op andere denkpaden. De verleider mag zijn prooi niet de kans geven aan zijn invloedssfeer te ontsnappen, en dus is de ideale situatie die waarin zijn invloedssfeer *alles* omvat. Maar hoe zou men een boek kunnen schrijven dat over elk onderwerp handelt?

Hier past Wittgenstein een geeikte strategie toe: hij neemt de meest algemene onderwerpen ter hand. Hij analyseert de ontologie van de wereld; de structuur van de taal, en alle taalgebruik, inclusief alle filosofie; en zelfs het denken als zodanig. De wereld, het denken, en de band tussen die twee: dit alles valt binnen de grenzen van Wittgensteins onderwerp, en daarmee valt alles waarover überhaupt gesproken kan worden binnen die grenzen. Deze alom-

vattendheid van de Tractatus wordt door Wittgenstein op twee manieren benadrukt. Ten eerste door het krachtveld dat gespannen wordt tussen de eerste en de laatste stelling. “De wereld is alles, wat het geval is” wekt onmiddellijk de verwachting dat het in dit werk zal handelen over alles waar ook maar iets over te zeggen valt. Met “Waarvan men niet spreken kan, daarover moet men zwijgen” voegt daaraan toe dat niet alleen *over* alles gesproken is, maar dat ook *alles* daarover gezegd is.

Het tweede middel waarvan Wittgenstein zich bedient om de alomvattendheid van de Tractatus te benadrukken is het opnemen van korte meditatie over een grote verscheidenheid aan belangwekkende onderwerpen, welke bijeen zijn gebracht op de laatste paar pagina’s van het geschrift. (Dat zij alleen bijeenstaan, en dat ze aan het einde van het boek bijeen staan, is geen toeval. Het tweede stelt hen in staat als lokmiddel voor de lezer te dienen, die deze diepzinnig geachte gedachten maar al te graag wil bereiken en zo ongeduldig door de Tractatus heen leest. En dat zij bijeen staan is om te voorkomen dat zij de nauwkeurige compositie van het tractaat zouden verstoren.) De fysica, de dood, het scepticisme, goed en kwaad, de levensvragen: alles, zo houdt Wittgenstein ons voor, dat van enig belang is, wordt in de Tractatus behandeld.

Alle onderwerpen bestrijken is echter nog niet voldoende om alomtegenwoordig te zijn. Wanneer de onderwerpen slechts oppervlakkig aangeroerd zouden worden, bijvoorbeeld door ze als in een woordenboek alleen te noemen en kort toe te lichten, zou de geest niet door het werk gegrepen worden. Slechts door niet alleen over alle onderwerpen te spreken, maar ook de grootst mogelijke *diepgang* te bereiken, kan het net zich sluiten en de prooi geheel vangen. De verleider moet om dit te bereiken dus óf werkelijk diepzinnig te werk gaan, óf de schijn wekken dat hij diepzinnig te werk gaat. De eerste strategie is uiteraard veruit de lastigste, en laat zich ook moeilijk met het verleiden combineren: een verleider is nu eenmaal uit de aard der zaak geen diepe denker. Wittgenstein kiest dan ook voor de tweede strategie: hij suggereert op alle mogelijke manieren dat zijn geschrift uiterst diepzinnig is, ook al wordt deze diepgang nergens werkelijk bereikt.

Wij hebben al één manier gezien waarop Wittgenstein diepzinnigheid suggereert: door de ponerende, niet-argumentatieve stijl die hij kiest. Wie zich geheel en al bloot geeft, zijn argumenten en gedachtengangen op tafel legt, toont precies hoe diep zijn denken gaat. Alleen door werkelijk heel diep gedacht te hebben kan hij ons dan imponeren. Wie wil imponeren zonder diep te denken moet dus voorkomen dat de lezer vermoedt dat alles wat gedacht is al op tafel ligt: hij zal welbewust gaten in zijn expositie moeten laten vallen waar de lezer diepe inzichten kan vermoeden – ook al zijn die er nooit geweest. Wittgenstein argumenteert niet: zijn betoog is een betoog van stellingen en gaten. Dit wordt door het fragmentarische karakter van de Tractatus nogmaals versterkt: onderwerpen lopen niet via duidelijke denkwegen in elkaar over, maar veranderen plotseling; stellingen komen uit het niets opzetten; werkelijk overal zijn gaten. De Tractatus is als een nachthemel: de stellingen staan als stralende sterren afgetekend tegen een inktzwart Niets. Het is aan de lezer om deze duisternis op te vullen, om verbanden te leggen tussen de sterren, om de fundamenten te verzinnen waar de inzichten op rusten. Hierbij zullen zij – en opnieuw blijkt de genialiteit van Wittgenstein – al hun eigen diepste inzichten, zelfs inzichten die ze niet zouden kunnen formuleren maar enkel vermoeden, in de gaten van de Tractatus projecteren als de wijsheid van Wittgenstein. Het diepste denken

van de lezer vult de Tractatus met een leven dat het in zichzelf nooit gehad heeft – maar deze beweging blijft voor de lezer verborgen! De lezer denkt dat dit diepe denken het denken van Wittgenstein zelf was, dat hij door Wittgenstein tot inzicht is gebracht, dat Wittgenstein alles nog een paar stappen dieper heeft doorzien dan hij zelf ooit zal kunnen. Door de gaten-structuur van de Tractatus krijgt Wittgenstein de lezer zo ver dat deze zonder dit te vermoeden zelf de nodige diepgang in het werk legt. De prooi spant zelf het net waarin hij verstrikt raakt.

Misschien het mooiste voorbeeld van Wittgensteins briljante verleidingskunsten is zijn talent om platitudes te brengen alsof het diepe inzichten zijn. Nemen wij 5.524: “Wanneer de voorwerpen gegeven zijn, dan zijn ons daarmee ook reeds *alle* voorwerpen gegeven,” lezen wij daar. Niets kan trivialer zijn dan dit - en toch, wanneer wij het in de context van de Tractatus tegenkomen lijkt het haast een mystieke uitspraak, een inzicht in de diepste werkelijkheid van de wereld en de taal. Of 5.253: “Een operatie kan de uitwerking van een andere terugdraaien. Operaties kunnen elkaar opheffen.” – wiskunde van de meest eenvoudige soort, waar zelfs een basisschoolleerling niet van onder de indruk zal zijn. Waarom treedt het bij Wittgenstein op als een inzicht? Omdat wij al ons denken omtrent wiskunde, logica, taal en ontologie in de gaten rondom deze zinnen gieten, en de zinnen dan achten als datgene waarin deze wijsheid is uitgedrukt. En zo kunnen wij eeuwig in de Tractatus rond blijven dolen, want *al* ons denken kunnen wij erin kwijt; wij kunnen ons er geheel in verliezen. Hiermee is het tweede moment van de verleiding veilig gesteld.

4

Ten derde moet aan de verleiding nog een beweging worden toegevoegd die haar uit de sfeer van het denken haalt, en in die van het handelen brengt. Als het denken van Wittgenstein slechts een *denken* van Wittgenstein blijft, en zich niet vermag te ontpoppen tot een *leven* van Wittgenstein, dan heeft de prooi teveel macht over zijn leven behouden om werkelijk verleid te kunnen zijn. Het is dit derde moment dat Wittgenstein voor het meeste problemen moet hebben gesteld. Want waar de onderwerpskeuze van de Tractatus – de logica, het denken, de taal, de ontologische structuur van de wereld – bijzonder geschikt was om het intellect van de prooi in zijn totaliteit te vangen, maakt zij het bijzonder lastig een band met het leven te leggen. Ontologie is fascinerend – maar wat maakt het uit *in de praktijk*? De logica is onontkoombaar – maar wat betekent deze dwang voor het concrete leven?

Om zijn doel toch te verwezenlijken moet Wittgenstein een manier bedenken om de inhoud van de Tractatus te verbinden met het leven van de lezer. Hij blijkt echter nog een troef in handen te hebben die deze taak aanzienlijk zal verlichten: gezien de aard van het geschrift mag Wittgenstein er van uit gaan dat de lezer filosoof is. Dat betekent: het filosoferen kan voorondersteld worden een deel van het leven van de prooi te zijn. Door de activiteit van het filosoferen te thematiseren en daarover radicale uitspraken te doen, kan Wittgenstein dus zijn lezer direct op zijn handelen aanspreken – de Tractatus kan, door te spreken over het filosoferen zelf, het leven van de prooi ook buiten de sfeer van het denken vorm geven. Daarmee is de verleiding compleet.

Dit is exact de strategie die Wittgenstein toepast. De enige uitspraken die de Tractatus doet over het handelen, gaan inderdaad over het beoefenen van

de filosofie. Het zijn de stellingen 6.53, 6.54 en 7: het uiteindelijke oordeel over de filosofie, die als onzinnig wordt ontmaskerd, en het bijbehorende praktische voorschrift - stop met de filosofie beoefenen en *zwijg*. Niet voor niets worden deze stellingen geplaatst aan het einde van de Tractatus: daar kunnen ze de prooi maximaal beïnvloeden. Deze zal het boek dichtslaan met die laatste vermaning in haar geest gebrand – niet meer filosoferen, maar zwijgen. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Niet meer filosoferen, maar zwijgen.

Niettemin ligt hier het zwakke punt van het geschrift: waar de eerste twee momenten van de verleiding door de tekst als geheel worden gedragen, hangt het cruciale laatste moment op drie stellingen die, ondanks hun gunstige plaatsing in de tekst, daar wel eens te zwak voor zouden kunnen blijken. Maar juist de praktische aard van het derde moment geeft Wittgenstein de mogelijkheid de verleiding hier *buiten de tekst om* voort te zetten – namelijk, in zijn eigen leven. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Hij *schrijft* het niet alleen, maar *doet* het ook. Hij laat de pen uit zijn hand vallen, verlaat de wereld van de filosofie, en vestigt zich in een klein dorpje in Oostenrijk om daar les te geven aan basisschoolleerlingen. Iedere lezer van de Tractatus is met deze anekdote bekend, en zij impregneert de tekst met dat allerbelangrijkste vermoeden: dat dit een gevaarlijk document is, dat het je leven kan – zal – veranderen. Niet meer filosoferen, maar zwijgen. Wanneer de prooi het gebod van de Tractatus opvolgt, of zelfs wanneer zij blijft filosoferen maar steeds door twijfel over haar handelen wordt geplaagd, dan is Wittgenstein volledig succesvol. Met het veilig stellen van het derde element is de verleiding afgerond; de prooi is in zijn macht.

5

Voordat wij ons buigen over de dichotomie van diepte en oppervlakte, en ons afvragen hoe deze begrippen samenhangen met Wittgensteins verleidingskunsten, is het goed enkele woorden te wijden aan een eigenschap van de Tractatus waar tot nu toe nog te weinig over gezegd is. Zij is nochtans het eerste dat opvalt wanneer men de Tractatus openslaat: de genummerde opbouw van het werk. Deze structurering van de tekst in losse fragmenten met een nummering die een strenge compositie doet vermoeden is zo geniaal, in al zijn eenvoud, zo'n meesterlijke verleidersstreek, dat het onbegrijpelijk is dat zij niet al vele malen is nagebootst. Maar voorzover ik weet staat de Tractatus hierin alleen, wat eens te meer haar eenzame hoogte bevestigt.

Wittgenstein zelf verbant zijn uitleg over deze formele structuur naar een voetnoot bij de eerste propositie¹ – de enige voetnoot in het werk, en absoluut cruciaal. Vanwege deze uitleg suggereren de decimaalgetallen die aan elke stelling vooraf gaan een strengheid van compositie en een noodzakelijk verloop van de redenering, die in feite helemaal niet bestaan. (Dit laatste geeft Wittgenstein guitig toe wanneer hij zijn grondgedachte formuleert, niet in een van de hoofdstellingen, maar in 4.0312 – een opmerking bij een opmerking bij een als onbelangrijk gekenmerkte opmerking!) De Tractatus verschijnt aan ons – letterlijk – als een solide constructie waarin elke zin op zijn plaats valt; terwijl zij in feite veelal als los zand aan elkaar hangt. Hierdoor speelt Wittgenstein

¹De decimaalgetallen als nummers van de afzonderlijke zinnen duiden het logische belang van de zinnen aan, de nadruk, die op hen in zijn uiteenzetting ligt. De zinnen *n.1*, *n.2*, *n.3*, etc., zijn opmerkingen bij zin nummer *n*; de zinnen *n.m1*, *n.m2*, etc. opmerkingen bij zin nummer *n.m*; enzovoorts.

het klaar om tegelijkertijd streng én lichtvoetig te zijn, strak geordend én onverwacht, vol plotselinge opmerkingen. Dit is precies de verschijning die de verleiding moet aannemen: vol diepte en substantie – maar dansend en ongrijpbaar. Solide en toch vluchtig: zoals we nu zullen zien ligt in deze tegenstelling de aard van de Tractatus besloten.

6

Verleiden is het spel van de sluiers. Wie zich geheel en al bloot geeft, zich onmiddellijk in het diepst van zijn ziel laat kijken, kan niet verleiden. Slechts door zich in sluiers te hullen, zich af en toe een beetje bloot te geven maar meer nog verborgen te laten, slechts door altijd meer vragen op te roepen dan antwoorden te geven, door diepte en afrondelijkheid te suggereren juist door alleen de oppervlakte te tonen, slechts zo kan men verleiden. De vrouw die spreekt: “Ik wil je. Neem mij.” kan misschien tijdelijk onze lust opwekken, maar zal ons verder snel vervelen. Maar de vrouw die ons van achter haar masker af en toe een schalkse blik toewerpt, in wier ogen wij de belofte van onvermoede genoegens menen te lezen, en die wanneer het bal ten einde loopt ons éénmaal vurig kust en dan als bij toverslag verdwijnt – zij zal door onze dromen spoken, ons denken beheersen, ons doen smachten van verlangen om haar nogmaals te zien. Zij verleidt ons.

De verleider suggereert een peilloze diepte door steeds aan de oppervlakte te blijven. Nooit krijgen wij de kans zijn kern in ogenschouw te nemen, nooit onthult hij zich geheel en al. Want als wij ooit zijn essentie zouden weten, zouden we hem kunnen vastgrijpen – hij zou ons niet meer kunnen ontsnappen. Maar de verleider is als een hinde die steeds voor de jager uitrent, zich even toont tussen twee bosjes, een spottende blik in haar ogen, en voordat hij heeft aangelegd weer in het kreupelhout is verdwenen. De jager rent achter haar aan; weer verschijnt zij, met elke verschijning mooier en begerenswaardiger; weer is zij te snel weg. Verblind door de beloofde vangst volgt de jager haar dieper en dieper het woud in; hij weet niet meer waar hij is of waar zij hem heen voert, maar hij kan niet terugkeren, de jacht niet opgeven, want haar herhaalde verschijning is een evenzovaak herhaalde belofte dat ze zich uiteindelijk aan hem zal geven. Maar geven doet ze zich nooit – als verleidster. Altijd rent ze voor hem weg, een belofte van diepte die uit haar aard steeds illusie, schijn, oppervlakte blijven *moet*.

Een hinde is de Tractatus, een verleidster die steeds méér diepte belooft dan zij waar maakt – waar maken *wil*. Wanneer zij de lezer voor het eerst ontmoet fluistert zij hem de belofte toe dat als hij haar na kan jagen tot aan de laatste bladzijde, hij dan beloond zal worden met waarheden die ‘onaantastbaar en definitief’ zijn, ja, met de oplossing van *alle* filosofische problemen. “Volg mij, jaag mij op – als het je lukt mij te vangen, dan geef ik mij geheel en al,” klinkt haar hese stem in zijn oor. Met kloppend hart en brandend verlangen doet hij wat zij hem heeft gezegd, hij volgt haar het hele boek lang, van stelling tot stelling achter haar gesluerde vorm aanspringend. Maar laat zij zich vangen, deze sluwe hinde? Toont zij in het proces van het lezen haar diepte, zodat de jager haar aan het eind van de jacht in handen heeft? Het lijkt erop; vol vertrouwen dat hij haar steeds beter begrijpt, al zeker van de overwinning, bereikt de lezer de laatste pagina’s, nú heeft zij vaste vorm aangenomen, nú staat zij voor hem, nú omarmt hij haar – en zij vervluchtigt in zijn armen tot

rook, en alles wat hij voor diepte heeft aangezien was slechts illusie. “*Dat* ben ik niet!”, roept ze hem toe vanuit een hoek waar hij haar geheel niet had vermoed. “Dat was alles onzin, sluier, oppervlakte, een ladder die je nu weg moet werpen. *Hier* ben ik, hier in het gans-andere, hier waar jij nu pas je eerste blik kan werpen. Alles wat je tot nu toe van mij gezien hebt was een illusie, nu begint het echte werk pas! Kom, volg mij, volg mij in dit domein voorbij de taal en het denken – pas daar kan je mij vinden. . .”

De *Tractatus* kan niet veroverd worden. Zij blijft altijd ongrijpbaar, zoals het een ware verleidster betaamt; zij is soeverein als een Carmen, de lezer hulpeloos als een Don José die haar zelfs niet vermag te doden. Hij volgt haar langs alle stellingen, gelovend dat zij zich met elke stap verder bloot geeft, haar diepte toont – en uiteindelijk blijkt zij niets anders gezegd te hebben dan dat zij schijn is, dan dat haar wezen zich bevindt in een onbereikbare diepte. Dit is een diepte die altijd nog komen moet, waar de lezer nooit kan arriveren – zij is het beruchte tweede deel van de *Tractatus*, het ongeschreven en onschrijfbaar deel waarvan Wittgenstein zei dat het het belangrijke deel was. In de diepte voorbij de taal, voorbij het denken, voorbij de wereld houdt de *Tractatus* zich op, maar geen enkele lezer zal haar daar kunnen volgen. Verward en verdwaasd, voor altijd verloren, staat hij aan de grens van het denkbare en kijkt vol verlangen en met tranen in zijn ogen in het ontoegankelijke niets, zijn eigen zwakheid vervloekend.

Op het moment dat je de *Tractatus* veroverd hebt, blijkt je met lege handen te staan: de zekerheid lost op in rook. Juist hierin ligt de onsterfelijkheid van het werk. Alles wat bezeten wordt verliest zijn waarde; zo niet voor degene die het bezit, dan toch voor de volgende generatie, of de generatie erna. Uiteindelijk zal alles wat bezeten wordt flets worden, gewoon, niet de moeite waard om er aandacht aan te schenken. Door nooit gegrepen te worden stelt de *Tractatus* haar eigen tijdloosheid zeker: zij zal steeds opnieuw kunnen verleiden.

7

Wij willen ten slotte deze stelling over de tijdloosheid van het werk aan een empirische toets onderwerpen. Hoe staat het na bijna honderd jaar met de verleidende kracht van Wittgensteins meesterwerk? Is het misschien niet getemd door de filosofen, milder en toegankelijker geworden en het rennen moe? In het nawoord bij zijn vertaling van de *Tractatus* schreef Willem Frederik Hermans:

Het is zonder veel moeite mogelijk in de tijd van enkele generaties de denkbeelden van een filosoof onder een zo grote berg van commentaar te bedelven, dat het volstrekt onmogelijk wordt – want daartoe duurt een mensenleven niet lang genoeg – er nog ooit een weg in te graven die tot een zekere uitkomst leidt. Dit is met Kant en Hegel gebeurd. Het zal ook met Wittgenstein gebeuren.

Hermans had gedeeltelijk gelijk: de hoeveelheid literatuur die over de *Tractatus* is geschreven is zo overweldigend dat slechts de meest naar specialisatie hunkerende en aan zijn werkkamer gekluisterde academicus er niet door ontmoedigd wordt. Wie meer dan een oppervlakkig inzicht wil verkrijgen in de receptie en interpretatie van Wittgensteins werk zal zich genoodzaakt zien daar een belangrijk deel van zijn leven aan te offeren. Maar wat Hermans, als verschalkte prooi, niet in heeft gezien is dat Wittgenstein – in tegenstelling tot Kant en Hegel – niet

bedolven kan worden. De Tractatus is te licht, te vluchtig, te veel oppervlakte, om verstikt te kunnen worden door interpretatieproblemen en tekstkritiek. Wat Wittgenstein onderscheidt van Hegel en Kant is dat deze laatsten hun lezers aan zich binden door de denkbeelden die ze ontvouwen in hun teksten, teksten die uitblinken in complexiteit en diepte. Zij zijn theoretici en systematici, voor wie het van levensbelang is dat hun geschriften juist begrepen worden, tot in de finesses aan toe – want zij overweldigen de lezer slechts door de *inhoud* van hun teksten. Daarom moeten zij geïnterpreteerd worden, steeds opnieuw; daarom moeten zij kritisch bekeken worden, en hun denkbeelden getoetst aan latere inzichten en ontdekkingen. Om hun waarde uit te laten komen, en om steeds hun relevantie weer te toetsen, moet er veel, heel veel gelezen worden.

Maar Wittgenstein is geen theoreticus, en de Tractatus verkondigt geen diepe boodschap – zij *zegt* niets, maar *verleidt*. Haar onsterfelijkheid is er nu juist in gelegen dat men haar nooit te pakken kan krijgen, dat zij altijd voor ons uit danst, wegdanst naar nieuwe horizonten. Hoeveel ketens van interpretatie men ook om haar heen probeert te wikkelen, onder hoeveel papier men haar ook probeert te verstikken, uiteindelijk blijkt ze altijd ontglipt te zijn, en werpt ze ons vanuit de verte opnieuw haar immer verleidelijke, immer ironische glimlach toe. Want dit is de kosmische grap die Wittgenstein heeft uitgehaald met de filosofen: achter het statige masker van zijn al-te-ernstige logica verbergt zich de spottende lach van het eeuwig-vrouwelijke.